

ČAKAVŠTINA DŽORA DRŽIĆA

U svojem kratkom, vrlo sažeto ali i vrlo lijepo pisanom prikazu o Džori Držiću, Marin Franičević se je osvrnuo također na jezik svojega pisca. Učinio je to nadovezujući na manje ili više marginalnu napomenu Rešetarevu, koji je — isporučujući Držića sa nešto starijim Menčetićem — bio napisao, kako mu se čini da je »prazni i neozbiljni Menčetić nalazio druge načine da ispoljava svoja čuvstva, pa je valjda postao pjesnikom tek pošto mu je Držić pokazao put«. No Menčetić je, kao što znamo, bio pune četiri godine stariji od Držića, i ako je ovaj počeo »pjevati« kada mu je bilo dvadeset godina, Menčetiću su već bile dvadeset i četiri, i ja — ne bih rekao da je on tek u svojim zrelijim godinama počeo pisati strambotte »razlicijem vilama i gospođama« (i u akrostisima navoditi njihova imena), a opet — s druge strane — od »neozbiljnoga« Menčetića nije se moglo očekivati da će od nekoga od mlađih suvremenika, pa makar to bio i Džore Držić, ići usvajati jezik koji se je razlikovao od njegovoga (od jezika i narječja kojim se je služio kada je govorio i pisao hrvatski).

Kao što se vidi, ja se u svemu ne slažem s Ivšićem, koji kao da je dopuštao da se je pod utjecajem čakavske Dalmacije moglo izvršiti »i samo slaviziranje dubrovačke iskonski romanske vlastele«, odnosno da se je slavizacija mogla provoditi po feudalnom raslojavanju i da je za vlastelu mogao da vrijedi jedan put, a za pučane i građanstvo drugi. Franičević je, međutim, s pravom opazio da je »Držićev jezik znatno više čakavski obojen nego Menčetićev«, a Držić ipak nije bio plemić, pa prema tome slaviziranje dubrovačke vlastele nije baš moralo — kao nešto posebno, samo vlasteli svojstveno — uslijediti »pod utjecajem čakavske Dalmacije«, nego je taj utjecaj mogao da dolazi i odozdo, preko pučana i građana u Gradu, a plemstvo je — i obrazovanije građanstvo — prihvaćalo tek neke stalne obrate, pa osnovni rimarij te neke metričke i strukturne oblike (npr. dvanaesterce s dvostrukom rimom, ter-

cine i kvadrine) koji su se u toku XIV i XV stoljeća bili razvili na sjevernom (čakavskom, dijelom glagoljaškom) tlu te su se putem književnosti i pisane riječi prenosili na jug.

Ako se Menčetićev jezik, koji je u Rešetarevu izdanju (1937) pun ijekavizama, usporedbi s Držićevim jezikom (i s onim što će se o njem ovdje još reći), vidjet će se da se baš ne bi moglo tako lako ustvrditi da je dubrovačko plemstvo težilo za tim da se »uzvišenijim« i »ljepšim« jezikom pjesništva nekako odvoja — »distancira« — od pučkoga dijalekta i od pomalo prezrenoga hercegovačkoga stočarskoga stanovništva iz bliže i dalje okolice Grada. Sve u čemu se je to »distanciranje« sastojalo, bilo je u prvom redu produkt škole i klasičke naobrazbe (da je, eto, Menčetić pjevao o Homeru i Omeru, o Eleni, Leksandru, pri lipom Ipolitu, o Piramu i Tizbi, o Augustu, Lukreciji i Veneri itd. — čega sve, osim na jednom mjestu u pastoralu, kod Držića nigdje nema), a ne produkt nekog namjernog staleškog distanciranja i razdvajanja u jeziku.

Menčetićev je govor sa svojim brojnim ijekavizmima, među kojima se u rimi pojavljuju već i završeci *slidio* — *vidio*, *bolio* — *prolio* neuporedivo bliži štokavštini istočnohercegovačkoga tipa nego npr. Držićev, pa ako je u Dubrovniku »proces išao prema ijekavštini i sve čistijoj štokavštini«, onda on nije išao od Menčetića prema Držiću nego od Držića preko Menčetića i pisaca XVI stoljeća prema Palmotiću, koji je po riječima njegova biografa, što se jezika (sermonis ratione) tiče, nastojao da ga očuva čista i neokaljana kako od drugoga koječega, tako osobito od ugledanja u strane uzore (ut purum illum et cum a caeteris tum maxime a vitio peregrinitatis emaculatum praestaret), kloneći se u pravilu stranih riječi i obrata i služeći se onime što je u običaju kod susjednih Bošnjaka (peregrinis cum vocibus tum loquendi formulis passim scatente, sed quod vicinis Bosnensibus in usu erat).

A kakav je bio jezik Džora Držića? — Sudeći po globalu — po tome što ptc. pf. u njega u pravilu završava na *-l* (*vidil*, *primil*, *slišal*, *usahal*, *ostal*), što ono na kraju ostaje i u imenica i pridjeva (*misal*, *vesel*, *anđel*, *mal*), dok je na susjednom štokavskom tlu takvo *-l* već od XIV vijeka prelazilo u *-o*, što zamjenice dolaze u stegnutom (kontrahiranom) obliku (*ki*, *ka*, *ko*, *ke*, *mem*, *mj. mojem*), što pridjevi dolaze u kraćim oblicima (toj rani priluti LII, pa *nīdan*, *nīdna* za *nijedan*, *nijedna*), pa konstrukcije akuzativa mjesto lokativa tipa *Zač u trud pakleni boje bi da stojim XXVI*, *trudna počiva na dubak usahal L*, *ako toj može igdar bit na saj svit LXIV*, zatim red riječi (*sokol pri se će s garlicom umirit XXXIV*), pa oblici *mani*, *me ruci* (v. gore), *saj*, *se*, *zač*, *tač*, *tja*, *pozabiti*, *počanši*, *oznobiti*, *želinje* — *vidinje* — *živinje* — *sminje*, *ja grem*, *ja dim*, *ne vim*, *vist* (u zn. poznat), redovito prelaženje glasa *jat'* u *i*, dijelom i **dj* u *j*, *ɽ* je *ar*, prednji nazal iza *jote* daje *a* (*prijati*) itd. itd. — moglo bi se, odnosno *može* se zaključiti da mu je osnova bila čakavska (čakavsko-ikavska, svakako više čakavska nego štokavska, čemu se još — sudeći po rimama — može dodati stariji neprijenosni akcenat, i to u drugoj polovini XV vijeka, u vrijeme kada je taj prijelaz

u štokavskim govorima hercegovačkoga tipa bio već proveden). Već odavle bi se moglo — sve kada ne bi bilo drugih elemenata — pomišljati na to, da se je dubrovački pjesnički jezik možda tek u drugoj polovini XV vijeka počeo intenzivnije i štokavizirati i jekavizirati, i da je taj proces tek postupno jačao i dobivao na snazi. To bi, prema onome što je gore napomenuto, moralo nekako da se odrazi i u — ili upravo u — jeziku Džora Držića, koji je živio u posljednjih 40 godina XV vijeka (1461—1501). I doista, ako razmotrimo broj jekavizama u pjesmama Džora Držića, vidjet ćemo da ih je u pastoralima, koja obuhvaća 316 stihova i koju je pisao potkraj života, 62, a u svim ostalim, uglavnom ranijim pjesmama — to znači u oko 2500 (točnije 2498) stihova — ima ih u svemu 60. U pastoralima se osim toga mogu naći i takvi ijekavizmi kao *krijepost*, *nješto*, *pripijevaje*, *htijah*, *zijekni*, i uz to i ekavizmi kao što su *venac* ili iz rimarija poznato *zled*, k tomu, što je još važnije, dvaput participijalni oblici na *-l > -o* (*pošao*, *plakao*), kakvih inače drugdje u pjesmama Džora Držića nigdje nema.

No ima i drugih, k tomu neposrednih dokaza koji upućuju na to da je Držić dobro uočavao dijalekatske razlike i ono što je za njegov jezik bilo dopustivo, i što je za neki drugi — njemu poznati — dijalekat bilo ili moglo biti distinktivno i, prema tome, relevantno.

Poznato je da su Džorine pjesme u kanconijeru Nikše Ranjine označene brojevima i da nemaju pravih ni naslova ni podnaslova osim u dva slučaja: ispred I pjesme u Dublinskom rukopisu, koja je u Rešetarevu (II) izdanju 610. i iznad koje piše (u Rešetarevoj transkripciji) *Ćore Držić: Pjesni ljubene* (a to je upravo naslov cijele zbirke, ako se pjesme poredaju onako kako su poredane u Dublinskom rukopisu), i ispred LXII pjesme (po Rešetaru — u II izdanju — 583), gdje piše (opet u Rešetarevoj transkripciji) samo *Ćorine*, a to znači da je i to bio naslov koji se je odnosio na manji ili veći broj — na manju ili veću skupinu — Džorinih pjesama (za razliku od drugih skupina i od drugih pjesama koje su se nalazile u Ranjininu zborniku). Sve ostale naslove izmislio je, i postavio (i stavio u uglate zagrade) sâm Rešetar.

U Dublinskom se rukopisu (koji je izdan 1965. kao XXXIII knjiga Starih pisaca hrvatskih) pored naslova cijele zbirke nalaze još četiri naslova pojedinačnih sastava (jedinica). To su: *Radmio i Ljubmir* (= pastorala, XCVII), *Ave Maria* XCVI, *Salve Regina* LXXXIX i *List od divojke svomu vireniku* LXII, pjesma koja kod Rešetara nosi naslov — ili podnaslov — *Ćorine* (na koji je upućivao i akrostih, v. str. 63) i koja je, kao što će se vidjeti, dosta značajna i po epistolarnoj formi, i po koječemu drugom.

Taj *List od divojke svomu vireniku*, o kojem se, bar što se naslova i namjene tiče, nije znalo sve dok se nije našao Dublinski rukopis, dijalektalno je čist — to je čista ikavština koju je Držić po sluhu morao dobro poznavati, dok je mogao složiti ovako sistematski čist uzorak narodne ženske pjesme u ikavskom govoru. Dobiva se dojam na osnovi te

neposrednosti, da je upravo *to* mogla biti osnova na kojoj se je tamo u XV vijeku počeo razvijati prvi i najstariji dubrovački slovinski književni jezik.

Znam, netko će se makar iz inata povesti za Rešetarem i reći će da — što se Dubrovnik tiče — »razlike među gradom i bližom okolicom niti su sada, niti su sigurno ikad bile take i tolike da bi se moglo reći da se je ma u koje doba u gradu govorilo drukčijim dijalektom negoli u selima oko njega . . . A kad je tako« — zaključivao je Rešetar — »ne može biti govora o tome da bi u grad mogao doći koji drugi govor osim štokavsko-jekavskoga. Još je pak manje vjerovatno da je u Dubrovnik mogao stići, preskočivši nekako štokavsko-jekavsku okolicu, čakavsko-ikavski govor — on je mogao stići, i stizao je, u Dubrovnik samo kao književni jezik, ali nije nikako kao porodični«. Pa ipak, tko pročita *List od divojke svomu vireniku* i pri tom ni na čas ne smetne s uma da su ti tako neposredno pisani stihovi (k tomu s Džorinim imenom u akrostihu) bili zamišljeni kao *pismo*, bit će drugoga mišljenja.

Rešetar je pola stoljeća izgrađivao svoj intransigentni stav pozivajući se sad na dubrovačke pisare — na Ruska Hristofanovića, kojemu je otac bio iz Italije (iz Beneventa), ili na Nikšu Zvijezdića (koga su zvali Nicolò Stella) — sad na ćirilicom pisane prijepise i prerade Bernardinova Lekcionara (koji su zapravo bili namijenjeni pastorizaciji u trebinjsko-mrkanskoj dijecezi a ne u Dubrovniku), itd. Vatroslav Oblak mu je već 1894. (u Jagićevu Arhivu XVI, 449. str. i d.) prigovarao da ide u ekstreme, no filolozi su često uporniji od subesjednika Balamova iz četvrte knjige Mojsijeve.

Oblak je još tada — prije 80 godina — dubrovačko narječje smatrao prijelaznim štokavsko-čakavskim govorom. Ono i danas ima neke svoje odlike koje ga odvajaju od ostalih govora hercegovačkoga tipa, pa mu je npr. u naglašivanju i po nekim drugim osobinama i P. Ivić u svojoj *Dijalektologiji* priznao poseban status.

Da je Držić imao profinjen osjećaj za dijalekte, dokazuje i njegova pastoralna. Dok je protagonistkinjom u *Listu od divojke svomu vireniku* mogla biti i Držićeva godišnica ili netko od njegova roda, glavna lica u pastoralu su pastiri s kopna, iz štokavsko-jekavske okolice koja je — kao i Ľubmir koga Radmio nalazi »meu knezovi« — počinjala da nadire u grad i da utječe na jezik njegova stanovništva. Zato u njoj — a ona je kratka te zauzima tek nešto više od jedne osmine Dublinskoga rukopisa — nalazimo više jekavizama nego u cijelom preostalom dijelu rukopisa, uz to i oblike *grešan*, *prašati*, *ukresiti* (i lice koje je *gorušte*, i oči koje su *svitlušte*) — sve elemente koji se s vukovima, sa psima koji loču mlijeko, s junčićem Rajkom i s veprom Bakojem kontenzivno uklapaju u taj idilički, priprosti, stočarski, bukolički ambijent. No jezik Ľubmira, ma da Džore naginje tomu da se s njime identificira, nije Držićev jezik: njemu je bliži onaj koji je stavio u usta *virenci* kada piše svomu *vireniku*:

Gizdavi moj cvite, moj vinče biseran,
koli je krozi te život moj čemeran,
Jer sarce u mani razmišlja i čuti
u tuđoj toj strani da t' su trudni puti.
Ovdi s' mladost svoju razbludno uživao,
vinu s' u pokoju dan i noć pribival.
Raskoš je još velje i milo živinje,
i svako veselje bi na tve hotinje.
Jak vila ki bosil dragomu namini,
gojiv ti se s' nosil, moj ljubi jedini . . .

Pa zašto je onda odlazio? — upitao bi netko. Pomorci i trgovci su uvijek odlazili. No pomorci i trgovci su se i vraćali, i tada ih je Grad dočekivao i veselio im se. Imao je u njih više povjerenja nego u stasite gorštace izvan svojih zidina, ma da su mu oni u koječem imponirali.

Rešetar je govorio o »preskakivanju štokavsko-jekavske okolice«. Nije tu bilo nikakva preskakivanja. Onako kako su — morem — čakavski elementi dolazili do Lastova, dolazili su i do Dubrovnika. I to ne po nekom knjiškom ili književnom putu nego kao saobraćajni jezik, kojim su se i plemići i građani i pučani — ovi posljednji i pretposljednji možda više nego prvi — služili kada su govorili s ribarima i mornarima koji su dolazili u Grad i dulje se zadržavali (a neki možda i trajno ostajali) bilo u Gružu ili u Gradu.

Razumije se da su ovim putem, u vrijeme dok još nije bilo štampe ili dok je ona bila u svojim počecima, u Grad mogli da stižu i tekstovi i prijepisi — osobito prijepisi pjesama kojih je (zajamčeno) bilo i u četrnaestom, pa jamačno i u trinaestom i u ranijim stoljećima — i da pružaju građu i daju poticaja bogodanim pjesnicima, kakav je bez sumnje bio i Džore Držić, da je po svojem umjetnički oblikuju i da i sami počnu pjevati. Kod toga je, nema sumnje, nada sve bio važan jezik, *svoj jezik* koji nije ni naučen ni prirodan nego urođen, koji je jedini u stanju adekvatno izraziti ono što se u njegovu nosiocu zbiva ili što on želi izraziti. Nema sumnje da Držić ne bi mogao tako spontano stvarati niti s takvom profinjenošću nijansirati toliko raznovrsnih metričkih oblika — a bio je u tome bogatiji, suptilniji i izvorniji i od nešto starijega Menčetića i od sebe mlađega Vetranovića — da se je morao boriti s jezikom, odnosno da je — uglédajući se u dalmatinsko-čakavske uzore, kakvih u svoj toj raznolikosti (ne isključujući ni Marulića) tada još nije ni moglo biti — bio prisiljen da se u svojem pjesništvu služi sistemom koji — jezički — njemu nije bio svojstven.

Time bi se ovaj kratki diskurs o čakavštini Džora Držića mogao i završiti.

Mislim da se je između redaka moglo osjetiti, da što se početaka slovinskoga jezika u Dubrovniku tiče — bez obzira na to što se i u samom terminu »slovinski, Slovinac« krije ikavska zamjena jata — još uvijek ima dosta otvorenih pitanja.

Jedno je takvo pitanje, da li je — u svojim prvim počecima — do slaviziranja Dubrovnika dolazilo prvenstveno kopnenim putem, pod utjecajem nadiranja hercegovačkoga i humskoga življa najprije u okolicu dubrovačku i na ostala područja Republike, a zatim i u sâm grad, ili su kod toga važnu pa i, donekle, primordijalnu ulogu imali ribari i mornari — i uopće pomorci — koji su morskim putem dolazili u Dubrovnik, bili važan faktor u prekomorskoj i obalnoj plovidbi, k tomu rudimentarni bi- i trilingve s kojim se je dalmatsko i uopće romansko stanovništvo lakše sporazumijevalo nego s gorštacima sa kopna. U prvom slučaju jezik, koji su donosili došljaci, bila je štokavština hercegovačkoga tipa. U drugom slučaju bila je to čakavština iz srednje i sjeverne Dalmacije i sa otočja i primorja.

Drugo je takvo pitanje, je li to slaviziranje — u svojim prvim počecima — išlo preko vlastele, kako se je domišljao Ivšić, ili preko pučana, među kojima je moglo biti i došljaka, i preko građana koji su, kao trgovci, lako dolazili u dodir i s jednima i s drugima.

Treće bi, napokon, pitanje moglo biti, je li onda konačna pobjeda štokavštine i jekavštine u Dubrovniku, u stvari — jezički gledano — bila pobjeda građanstva i puka ili pobjeda vlastele.

U svijetlu ispitivanja o jeziku Džora Držića — ako se tomu dodaju i tekstološki motivirane izmjene u redosljedu nekih njegovih pjesama — pa i u svijetlu ispitivanja o jeziku Mavra Vetranovića, koji je također bio pučanin, samo što je živio u vrijeme kada je već dolazilo do stabilizacije u književnom jeziku — odgovori na ova pitanja mogli bi se formulirati i ovako, odnosno — mogla bi se postaviti i ovakva opća, generalna hipoteza: Slaviziranje Dubrovnika počinje u XIII vijeku, a možda već i prije toga vremena — i to u prvim počecima ne iz Huma, Zahumlja i Hercegovine nego sa primorja i iz Dalmacije. Medij, preko kojega se je to vršilo, bili su mornari i ribari i njihove porodice koje su se s vremenom nastanjivale u Gružu ili u samom Gradu. Njihov je jezik u početku bio čakavsko-ikavski sa dosta dalmatizma. S kraja XIV i u toku XV stoljeća, kada je i priliv iz unutrašnjosti u koju su prodirali Turci postajao jači, on se je postepeno — u početku pojedinačno, a zatim (od XVI stoljeća) organizirano — stao poštokavljivati.

A. Belić je doduše (u *Mislina o dubrovačkom književnom i narodnom jeziku*, u Rešetarovu *Zborniku iz dubrovačke prošlosti*, 1931, str. 445—448) i sâm tvrdio »da su pri stvaranju osnovnoga srpskohrvatskog naselja u Dubrovniku učestvovali i Pomorci i iz čakavskih udaljenijih krajeva«, no zato je njegovo shvaćanje, da je dubrovački jezik XIII—XV vijeka bio »južnoga ili hercegovačkog tipa« i da raširenost čakavskih elemenata u Dubrovniku valja m. o. pripisati tomu, što je čakavski dijalekt »pored opšte srodnosti sa dubrovačkim srpskohrvatskim dijalektom, svojim nešto drukčijim glasovnim osobinama činio utisak apstraktnijeg jezika, višeg stila prema domaćem dijalektu« ipak bilo dosta naivno. Po njem bi se očekivalo, da će se u prvom redu plemstvo, vlastela, zanositi čakavskim govorom, a bilo je upravo obrnuto, i to je već Marin Franičević osjetio kada je isticao da je »Držićev jezik znatno više ča-

kavski obojen nego Menčetićev«. To pokazuje, kao što je gore spomenuto, i Vetranovićev jezik, koji je za dubrovački književni i govorni jezik već i po tome zanimljiv, što mu je autor bio dugovječan (»Do sto l'jet na svjeti Višnega ki slavi«, kako se čita u njegovu epitafu u bečkom rukopisu S. Crijevića), a osim toga bio je porijeklom pučanin, pa se na njegovu jeziku može promatrati i širenje štokavskih oblika, i fakultativno prelaženje dugoga *i* u *ie* (u pjesničkoj poslanici Petru Hektoroviću 1539: bil, provodil, misal, pisal, vim, vik, svit, rit, u prvoj opširnoj verziji »Posvetilišta Abramova« otpr. iz istoga vremena, u prijepisu Matijaševiću, SPH 4): stib 269—70 porek'o — odrek'o, 321 utiče, 339 bilih pogača, 829 ne viem, 841—2 beriahu — pletiahu, 1000—01 pastiri, 1120 bih zaspala, i jedva dva decenija poslije, u drugoj (bečkoj) opširnoj verziji na istim mjestima: porekao — odrekao, utieče, bielieh (pogača), beriehu — pletiehu, pastieri, bieh zaspala).

Prema tome bi, zapravo, za konačnu pobjedu štokavštine i ijekavštine u Dubrovniku — prema takvoj tezi ili hipotezi — najviše zaslužno bilo plemstvo, koje je 1. kroz cijeli XVI vijek pa do velikog trüsa bilo glavni nosilac književnog stvaranja u dubrovačkom pjesništvu, 2. koje je najviše i službeno — preko svojih pisará (od kojih su neki i sámí pripadali plemstvu) — dolazilo u kontakte s bosansko-hercegovačkim i zahumskim zaleđem, 3. koje se je preko svojih predstavnika — Sorkočevićā, Menčetićā, Ranjinā i drugih — i direktno brinulo da slavenski doseljenici na tlu Republike dobiju i svoje slavensko svećenstvo, i koje se je 4. i pored nepovjerenja — i pored tradicionalne opreznosti u kojoj su (s pravom) gledali zalog svoje slobode i svoje sigurnosti — zanosilo najprije krišom, a onda i javno, za kršne gorštake iz susjedne Bosne i Hercegovine, za koje im se je činilo da su — kako je pisao Stijepo Gradić — »kako likom i dostojanstvenim držanjem tijela, tako i načinom kako su govorili, kao stvoreni da budu i ozbiljni i otmjeni« (quae gentes ut specie ac dignitate corporis, ita loquendi genere ad gravitatem et elegantiam a natura factae videntur).